

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „ДИДАКТИКА“

Марияна Стефанова Косева

АВТОРИТЕТЪТ В ОБРАЗОВАНИЕТО

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по
професионално направление: 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактика)

Научен ръководител: проф. д-р Емилия Любомирова Василева

София, 2018 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

КАТЕДРА „ДИДАКТИКА“

Марияна Стефанова Косева

АВТОРИТЕТЪТ В ОБРАЗОВАНИЕТО

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по

професионално направление: 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и дидактика)

Научен ръководител: проф. д-р Емилия Любомирова Василева

Рецензенти:

проф. д-р Жулиета Савова

проф. д-р Бончо Господинов

София, 2018 г.

Дисертационният труд е обсъден на заседание на катедра „Дидактика“ във Факултета по педагогика и е насочен за защита.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, приложения и използвана литература.

Дисертацията е в обем 209 стр. текст и 11 стр. приложения.

Библиографията включва 148 заглавия (81 на кирилица, 63 на латиница и 4 интернет сайта).

Научно жури:

проф. д-р Бончо Господинов

проф. д-р Жулиета Савова

проф. д. с. н. Светла Колева

доц. д-р Стефка Динчийска

проф. д-р Емилия Василева

Защитата ще се състои на 20.12.2018 г. от 12 ч. в Зала 2, Северно крило (Ректорат) на СУ „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	6
I. ПЪРВА ГЛАВА: Авторитетът в теоретичните перспективи на социалните науки	11
I.1. Етимологични корени на понятието “авторитет“	11
I.2. Обществените измерения на авторитета	12
I.2.1. Авторитетът като принцип на организация и функциониране на социалните общности	12
I.2.1.1. Институции и функции на институционалния авторитет	12
I.2.1.2. Концепцията на Макс Вебер	13
I.2.1.3. Отношението между власт и авторитет	14
I.2.2. Авторитетът като социално отношение	15
I.2.2.1. Авторитетът в ролевата теория	15
I.2.2.2. Видове авторитет – традиционна гледна точка	16
I.2.2.3. Формално-логическа гледна точка – епистемичен и деонтичен авторитет	17
I.3. Акценти в психологическия анализ на авторитета	19
I.3.1. Интраиндивидуален подход към авторитета	19
I.3.2. Стратометрична концепция за груповата активност	20
I.3.3. „Подчинение на авторитета“ – класическият експеримент на С. Милграм	20
I. 4. Междинна равностметка	21
II. ВТОРА ГЛАВА: Педагогически измерения на авторитета	21
II.1. Поглед към историческите корени на съвременните гледни точки към авторитета	22
II.2. Същност и проявления на педагогическия авторитет	23

II.3. Авторитетът в образователната институция	24
II.4. Кризата на авторитета в образованието	26
III. ТРЕТА ГЛАВА: Организация, резултати и изводи от емпиричното изследване	27
III.1. Организация на емпиричното изследване - процедура, обхват на изследването, участници	27
III.2. Представяне и анализ на резултатите от проведеното интервю с ученици	30
III.3. Представяне и анализ на резултатите от проведеното интервю с учители (в сравнителен план с представите на учениците)	33
Основни изводи и препоръки	38
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	41
Основни приноси в дисертационния труд	44
Публикации по темата на дисертацията	45

УВОД

Едно от важните изисквания към дисертационни изследвания е темата да е актуална. Това ме изправи пред нелеката задача да обясня защо проблемът за авторитета в образованието е актуален в съвременното ни (и не само за мен). Тази задача ме накара да обърна поглед назад във времето и да се опитам да разбера кога хората са имали нужда от това да „опознаят“ авторитета. Отговорът на този въпрос се открива ако се проследи научния интерес към проблема. В исторически план има времеви периоди, когато интересът към авторитета се е отразил в множество и разнообразни научни изследвания и публикации в рамките на социалните науки. Това най-общо казано, са периодите след двете световни войни и по-близо до съвременното ни – малко преди и основно след младежките движения от 1968 година. През останалото време, публикациите, свързани с авторитета са по-скоро епизодични и резултат на личен изследователски интерес. Оказва се, че интересът към опознаването, разбирането и търсенето на авторитета се проявява когато обществата са (или ситуацията се интерпретира от повечето хора така) в някакъв вид криза, предизвикваща несигурност – резки или трудно приемливи промени в живота им, загуба на доверие в тези, които ги представляват и управляват, търсене на нови лидери с „други“ качества и на опори в нещо познато, по-сигурно и по-възможност приемащо се позитивно. Ако използвам израза на З. Бауман, че „думите носят смисъл: обаче някои думи носят и оценка“ (Бауман 2003: 7), изказан за общността, то и думата „авторитет“ е една от тях и обикновено я натоваваме с положителни конотации (в сравнение с властта например, която е натовавана с повече негативни смислови значения).

От тази гледна точка, моят аргумент за актуалността на проблема за авторитета в образованието е - защото образованието ни е в криза. От доста години се говори, че в образованието ни се осъществява промяна, която ще доведе до по-добро състояние и резултати. Но - ниските учебни резултати на учениците от външно оценяване и международни изследвания, липсата на мотивация, загубата на ценностен потенциал на образованието, агресивността, дистанцираността на ученици и родители от училището, отношението на учителите, намаляването и дори липса на доверие, на примери, ориентация, потискането на чувството за свободен избор и за самоценност не са доказателство за позитивна промяна, а по-скоро за криза. За съжаление, начините за преодоляване на кризата, обикновено нямат нищо общо с причините довели до нея. Без да твърдя, че изследването на и присъствието на авторитета в образованието е решение

за всички затруднения, смятам, че би допринесло за постигане на по-благоприятни решения поне по отношение на някои от изброените по-горе проблеми. В тази връзка, може да се добави и че продължително време думата „авторитет“ не беше в речника, който се използваше във връзка с образованието. Напоследък все по-често е в употреба и дори е част от включените в новия Закон за предучилищното и училищното образование текстове, че учениците имат задължение да „съхраняват авторитета на училището и училищната общност...“, а на учителя „...се дължи почит и уважение от учениците...“. В този контекст, е необходимо да се разбере какво е авторитет, за да се знае по-точно какво трябва да „съхраняват“ учениците и на кого се дължи „почит и уважение“.

Що се отнася до самото понятие, то авторитетът “е място за изпитание едновременно на светогледа и научния метод. За вярващите, човешкият авторитет е отблясък на бащиното господство на Бога, в който те намират неговото последно основание; за фашистите е доказателство за природна необходимост от ръководител на масите; за демократите – продукт на разделението на труда и политическата власт, който делегиран за определено време, трябва да отговаря пред форума на критиката; за психоаналитиците – например, в образа на бащата – съпротива и съвкупност от норми, върху които се изгражда характера; за бащата той означава неговото битие, неговите постижения в “света”; за учителя е властта на неговата длъжност, а също и достойнството и значението на неговата възпитателна задача, съдържанието на духовния и материалния свят, което той съхранява в своето знание за децата, и още – дистанцията между генерациите; за детето авторитетът е: големите, знаещите, но също и нормите на групата от равни, с които то живее заедно в училище, на улицата и на игрището – забрани, съпротива и помощ. При емпиричния изследовател става дума за релационно понятие, което описва мястото, определено от нормите и дейностите на ръководещата инстанция в рамките на едно определено отношение; от него зависи освен това финото нюансиране на реализирането му. Теоретикът често не се интересува само от такова точно наблюдение на структурата на дейностите, а изследва също и взаимозависимостта между емпирично установената структура и съдържанието и целите на функционалните отношения. За много други, обаче, авторитетът е нещо, което нито може да се изследва емпирично, нито да се определи качествено. Той се описва като качество *sui generis* – като “излъчваща сила” или харизма.” (Roeder 1967: 56)

Тази многоликост на авторитета във възприятията и представите на хората обуславя и неизчерпаемите възможности за неговото изследване. От една страна, чрез авторитета се описват макро и микро явления, обясняват се мащабни социални движения и междуличностни процеси на общуване; той става средство и инструмент на анализ за изследователи с различна познавателна, теоретична и методологична ориентация. Често авторитетът е предмет на различни интерпретации – поставят го в центъра на анализите на социалната действителност или го използват като обяснителна категория. Чрез понятийното му съдържание, различни теоретични направления и школи се стремят да обхванат и разберат многообразните процеси на връзка и зависимост между хората. В концепциите си, изследователите му определят различна роля, натоварват го с разнообразни функции и често не го разграничават от други отношения и зависимости.

От друга страна, като феномен многостранно детерминиран от конкретната социокултурна и историческа ситуация, авторитетът е подвластен на една колебаеща се динамика, обусловена както от реализиращи се постоянно, така и от непрекъснато развиващи се и обогатяващи се вариации на зависимости и отношения между хората.

За трудността при изследване на авторитета допринася и че авторитетното поведение и отношението към авторитета са четириизмерно детерминирани: чрез психическото своеобразие на отделния човек (психологически аспект), чрез съответната обществена конфигурация (социологически аспект), чрез доминиращата ценностна система (културно-социологически аспект) и чрез историческото местонахождение (исторически аспект). (Lueckert 1970: 83) В нашето „плуралистично“ общество и култура, които от няколко десетилетия се намират в процес на „промяна“ отделни групи и институции влизат в явна конкуренция и съперничество помежду си и това води до увеличаване на авторитетните конфликти и същевременно води до маскиране на образа на авторитета.

Още по-специфично многопосочни са интерпретациите за същността на авторитета в педагогическата сфера. Отношението към него в това проблемно поле варира между двете крайности: от разглеждането на авторитета като всемогъщо средство за формиране и влияние на подрастващите, до неговото пълно отрицание, като отнемащ свободата и потискащ достойнството на личността. Тази парадоксална амбивалентност при възприемането на авторитета, на категорично приемане или отхвърляне е израз на сложната и динамична природата на самото явление.

В този смисъл, изучаването на проблема за авторитета в образованието е предизвикателство от изследователска гледна точка.

Обект на настоящото проучване са проявленията на авторитета в образованието.

Предмет на изследването: педагогическите взаимодействия, определящи наличието или липсата на авторитет в образованието.

Цел на настоящето изследване е очертаване параметрите на авторитета и изследване проявленията и механизмите му на влияние в образованието.

Поставената цел ще бъде реализирана чрез разрешаване на следните **изследователски задачи:**

1. Анализ на съдържателните характеристики на интерпретациите на авторитета в различни научни области.
2. Открояване на социалните фактори и зависимостите между тях, определящи съвременната представа за авторитета.
3. Анализ на характерните особености и специфични функции на явлението авторитет в педагогическото мислене и образователната практика.
4. Разкриване на факторите, детерминиращи авторитета в образованието и определяне на тяхната сила и интензивност на влияние.
5. Осъществяване на емпирично изследване, насочено към проникване в представите и нагласите на учениците, които са съдържателна част от същността на авторитета на учителя, респективно образованието (в сравнителен план с представите на учители).

Тъй като авторитетът в образованието може да се прояви в и чрез различни негови елементи, то в настоящото изследване авторитетът в образованието ще се проучва чрез сравнение на представите на ученици от 9 клас на гимназиалния етап и на техни учители.

В хода на провеждането на дисертационното изследване бе направен опит да се отговори на следните съществени **изследователски въпроси:**

Каква е същността на авторитета?

Какви са различията между това „да имаш авторитет“ и „да си авторитет“?

Съществуват ли и други по-специфични форми на авторитет?

Какво е значението на авторитета в образованието?

Има ли криза на авторитета и в какво се изразява тя в образованието? И във връзка с този въпрос:

Има ли учителят(като основен субект в образователната институция) авторитет и ако има, какви са неговите особености и от какво зависи той?

Поради спецификата и противоречивата същност на явлениято „авторитет“, целта на настоящото изследване може да бъде постигната чрез задълбочен качествен анализ.

Методи на изследването:

Реализацията на дисертационното изследване предполага използването на два основни метода:

Теоретичен анализ на научните постановки за авторитета в социалните науки /социология, психология, педагогика/.

Полуструктурирано интервю за изследване на проявленията на авторитета в образователната практика.

I. ПЪРВА ГЛАВА: Авторитетът в теоретичните перспективи на социалните науки

I.1. Етимологични корени на понятието „авторитет“

Въпреки вековната еволюция на понятието, която го натоварва с различни значения, терминът „авторитет“ запазва първоначалните си ортографска форма и вербален изказ в съвременните езици. Поради тази причина, неясно определените съдържателни граници и двусмислието във възприемането и тълкуването на понятието „авторитет“ в социалните науки и в обществено-политическия живот в този параграф е осъществен кратък етимологичен анализ.

От него става ясно, че терминът „авторитет“ се появява в латинския език, водейки началото си от думата „auctoritas“. Според изследователите (Mommsen, Eschenburg, Kessel) той е оказващ влияние съвет или преценка от компетентно лице, упълномощено на основата на притежаваното от него специално познание. Представена е и връзката между auctoritas, potestas (обикновено auctoritas се превежда като почит и престиж, когато не се казва авторитет, а potestas като сила и власт) и res publica. В рамките на res publica (като обществен ред в Древен Рим) е съществувала институция, която е притежавала auctoritas – Сенат, и друга, която е разполагала с potestas – Магистрат, които чрез различните си функции са служели за запазване целостта на общността и са смятани от нея [общността] за безусловно необходими. Именно от Древния Рим идва съхранената до голяма степен и днес:

1. Най-обща представа за авторитета – като елемент със специфично значение за организиране на обществените дейности и като междуличностна връзка, изградена върху базата на компетентност и специални знания.
2. Ценностната натовареност на авторитета като явление с положителна и желана роля в развитието и съхранението на общностите.

При прегледа на съвременното речниково значение на понятието „авторитет“ в различни езици се установява, че се акцентира върху два аспекта - той е власт, сила, влияние, престиж, оценка или се представя като характеристика или право на личността за упражняване на власт, сила, влияние. Така се разширява диапазонът от значения, спрямо които понятието „авторитет“ се съотнася и по този начин се обогатява, но същевременно подхранва смисловото многообразие на теоретичното му

представяне. Осъщественият етимологичен анализ задава смисловите ориентири за разглеждане на авторитета в изследователските полета на различните науки.

I.2. Обществените измерения на авторитета

В рамките на параграфа, в зависимост от различните познавателни, теоретични и методологични ориентации на изследователите към обществото, авторитетът е разгледан като:

а) принцип на организация и функциониране на общността;

б) социално отношение.

I.2.1. Авторитетът като принцип на организация и функциониране на социалните общности

В този параграф авторитетът се анализира в константната си форма като принцип за организиране, поддържане и регулиране на живота на хората.

Съхранението и развитието на социалното цяло и неговите елементи, т. е. предаването на обществено значимия опит и обогатяването му чрез създаването на нови ценности, изисква не само определен обществен ред, но и неговото приемане /съзнателно или несъзнателно, доброволно или не/ от хората и оттук тяхното подчинение пред него. Така авторитетът става изразител на йерархичността в структурирането на обществото и по този начин „универсален принцип на реда на човешкото общество“ и своеобразен “мост”, свързващ всички прояви на личността, на нейното поведение и действията и с нормативно-ценностната и организационна структура на общността. Като фиксира моделите на дължимото, социално значимото и контролираното от различните общности поведение, авторитетът се оказва едно от най-ефикасните средства за обществено регулиране и разрешаване на различни социални проблеми. Авторитетът в хода на еволюцията естествено се конституира едновременно като проводник на ценности, норми, цели и задачи от обществото към личността и като средство за реализирането им в специфичните условия на различните социални общности.

I.2.1.1. Институции и функции на институционалния авторитет

В този параграф анализът е насочен към динамичните измерения на авторитета - неговата роля в обществото и основни социални функции. В обществото институциите регулират и организират живота на хората в различните сфери на действителността чрез присъщата им система от цели, норми, правила и ценности и могат да се разглеждат като функционален израз на авторитета в качеството му на принцип за организация и функциониране на обществото. На това по-конкретно равнище - институция, авторитетът вече е институционализиран в социалната функция и може да се делегира за ръководенето на други носители на функции / колективи, личности/. На равнище институция авторитетът и проявите му могат да бъдат диференцирани по отношение на: цел на институцията, функции, норми, правила, ценности, контрол и санкции, размер, сила и обхват на нейното влияние върху живота на индивидуалните социални субекти и авторитетът се делегира на социалните институции от обществото или изобщо от някоя по-висша от тях инстанция. Функциите на авторитета най-често се определят като **интегрираща** и **дезинтегрираща**. В зависимост от изследователската парадигма авторитетът може да е елемент, който хармонизира системата и така да я съхранява (чрез консервативни и иновационни функции) или да е структурен източник на социални конфликти и в тази си роля може да изпълнява и двете функции - интегрираща и дезинтегрираща.

На микросоциално равнище авторитетът е *ориентираща* и *задаваща* модели на поведение инстанция. В това свое качество авторитетът изпълнява други две функции - *допълваща* и *задържаща* по отношение придобиването на опит от личността в културата, в която съществува.

I.2.1.2. Концепцията на Макс Вебер

Тясната взаимна връзка между авторитета и легитимността, която се проявява във всяка институция, е изяснена в класификацията на М. Вебер за чистите типове господство въз основата на легитимен авторитет, т. е. различни форми на организация на отношенията на зависимост между хората:

1. Рационално - законен авторитет - основаващ се на вярата във валидността на един законен рационално установен ред и позитивна компетентност, включващ подчинение преди всичко на закона, а не на индивида, заемащ съответен статус.

2. Традиционен авторитет – основан върху вярата във валидността на обичаи и традиции чрез вкоренения навик в човека да го респектират. Подчинението е персонално, доколкото традиционните правила дават право на една личност да изисква подчинение. Ангажирането с подчинение е персонално и то се формира върху личната лоялност.
3. Харизматичен авторитет – основан върху силна вяра в личната дарба и изключителна привлекателност на индивида. Той се характеризира с изцяло персонално подчинение и пълно лично отдаване на приемащите го.

Макар и критикувана, концепцията на М. Вебер за трите чисти типа легитимен авторитет провокира и дава тласък на много изследвания, служейки им като надежден методологичен и теоретичен инструмент за анализ. Р. Сенсолийо, разглеждайки анализа на М. Вебер от съвременни позиции, твърди, че рационално-законният тип авторитет е най-подходящ за развитието на съвременните общности в смисъл на институции /организации/ и предлага модел за предимствата на рационалната организация, приложим в различни сфери на обществения живот, до голяма степен и в образованието, независимо че в тази сфера може да се търсят проявления и на трите вида чист авторитет и различни комбинации между тях.

I.2.1.3. Отношението между власт и авторитет

Наличието на система от правила, норми и санкции в дадена институция и възможността за налагането им при изискване на подчинение е едно от основанията, които често водят изследователите до разглеждането на авторитета и властта като еквивалентни отношения. В параграфа са анализирани и други причини за съдържателно преплитане и терминологично смесване между власт и авторитет: акцентирание върху общи съдържателни и структурни елементи, използването или не на санкции, пренебрегване мотивацията на повлиявания субект, подмяна на самото отношение с един от неговите елементи (авторитетът като ресурс на властта), използване на средства за психическо въздействие както и погрешния английски превод на господство (Макс Вебер) като авторитет, най-неподходящия езиков еквивалент според Д. Сартори.

С два примера са илюстрирани основните направления при дефинирането на авторитета – разглеждането на авторитета като власт и авторитетът като различно от властта отношение.

За Д. Ийстън (Easton 1958) авторитетът е свойство /отличително качество/ на отношенията между два или повече субекта или групи и част от клас подобни отношения. Родовото понятие, което използва Ийстън, е влиянието и според него авторитетът е вид властно отношение наред със силата и убеждаването.

За разлика от Д. Ийстън, Х. Хартман (1964) разглежда авторитета като отношение, което е различно от властта. И той разглежда авторитета като видово понятие на *влиянето* и различава пет общи основи на влиянието – знание, вяра, реципрочност, манипулация и принуда. Докато властта е форма на „външно“ (не получава одобрение от повлияваната страна) влияние, то авторитетът е „вътрешно“, основано на вяра или знанието отношение на влияние.

Накратко са представени и мнения на други изследователи на отношенията на зависимост между хората и сравненията, които правят между власт и авторитет – Х. Арент, Ф. Бурико, Дж. Гълбрайт, К. Фридрих, А. Турен и др.

В резултат на осъществения анализ са обобщени и изведени основни белези на различието между властта и авторитета като отношения на зависимост между хората: механизмът на тяхното осъществяване, мотивите за подчинение (или одобрение на отношението) на повлияваните субекти и на равнище институция легитимността като съдържателна характеристика на авторитетните отношения.

I.2.2. Авторитетът като социално отношение

В тази част на дисертацията авторитетът се разглежда като отношение между социалните субекти и особеностите му в зависимост от различни класификационни критерии.

I.2.2.1. Авторитетът в ролевата теория

Представянето на авторитета като принцип на организация и функциониране на обществото дава възможност да се разкрият само отделни аспекти на явлението и поради това е необходимо той да се интерпретира и като определен тип социално отношение. За тази цел авторитетът се разглежда в рамките на ролевата теория, която предлага обяснителни модели на връзката между личността и обществото, които са необходима предпоставка за осмисляне на авторитета като социално отношение. В границите на тази теория съществуващите обективни отношения между хората на

ръководство и подчинение се свързват с понятията статус и роля и авторитетът се разглежда като „израз на йерархията на статусните ценности и ролевите функции“ и „универсален принцип на реда в човешкото общество“ (Lueckert 1970: 74–75).

От гледна точка на ролевата теория се предлагат няколко модела на авторитетни отношения в обществото.

1. Институционален или ролеви авторитет от страна на носителя – ролево приспособяване от страна на адресатите на авторитета;
2. Ролеви авторитет – вътрешно субективно приемане;
3. Личностен авторитет – ролево приспособяване;
4. Личностен авторитет – вътрешно субективно приемане.

Очертани са и някои от ограниченията на социологическия модел на ролевата теория по отношение изследването на авторитета. Тя „работи“ доколкото става дума за т. нар. служебен, ролеви, институционален авторитет. Категорията роля не може да „покрие“ областта на личностния авторитет, който се основава и мотивира преди всичко в личностните качества на този, който се приема за авторитет.

I.2.2.2. Видове авторитет – традиционна гледна точка

В по-нататъшния анализ на авторитета към родовите характеристики на понятието се добавят и възможни видови отлики на основата на класификационен критерий от ролевата теория – „институционален /ролеви/ – личностен авторитет“ и произтичащи от традиционното разбиране за авторитет.

Институционален авторитет

Този вид авторитет се описва под различни наименования - ролеви, длъжностен, нормативен, служебен, правоимащ, формален, делегиран, де юре авторитет, но определящо за него е възможността една личност, група („една инстанция“) да предявява основателни изисквания за изпълнение на нейните разпоредения от определен кръг хора. Този авторитет е упълномощен за това от по-висока инстанция (най-често в съвременето ни – институция) и служи за постигане на различни цели. Негова задача е да подпомага съхранението и развитието на ценности и да осигурява връзката на другите субекти с тях като същевременно носи отговорността за постигане на целите. Институционалният авторитет се разглежда като тристранна релация – носител на авторитет, приемащ авторитета и легитимираща инстанция.

Легитимиращата го инстанция е по-висш /но от същия тип, т. е. институционален/ авторитет, без чието наличие съществуването на отговорността се обезсмисля. Според някои изследователи важен елемент от същността на длъжностния авторитет е правото му да използва включените в статусната структура санкции (потенциално или актуално) за осигуряване на подчинение. В този пункт между авторите съществуват значителни разногласия поради възможността за смесване на различни по своята същност явления от социалната действителност (например, използването на принуда, независимо в каква форма, води до преминаване към друг тип отношения – власт, господство).

Личностен авторитет

За личностния (действителен, истински, естествен, неформален, субективен, природен, де факто) авторитет обобщено може да се каже, че една определена личност е авторитет, когато друга личност или група приемат нейни съждения, мнения, възгледи, желания за свои и то без ясно разбиране и вникване в тяхната правилност, а безкритично и на основа на доверие. Личностният авторитет се основава в социално-психологическата категория “взаимност” и като мотивиращ фактор за доверието служат способности, качества или знания в определена област, чрез които той се легитимира. Той е двустранна релация – носител на авторитета и приемащ го.

Двата основни вида авторитет носят различни характеристики и белези и може образно да се разположат в двата противоположни края на непрекъснатостта от конкретни форми на проявления на авторитета в действителността. Те взаимно си взаимодействат, изменят се и могат да преминават един в друг под влияние на различни външни фактори и промени в ситуационния контекст.

Функционален авторитет

Появата на преден план на този вид авторитет (на експертността) в съвременната действителност се свързва с: общата рационализация на социалния живот, придобитият социален статус, бюрократизиране на социалните отношения, професионализиране на социалните групи и повишаване влиянието на науката върху жизнените дейности както и с два вида ситуации - екстремни ситуации и конфликт на идеите. За да стане компетентността основа на функционален авторитет трябва да е доказана в социална система, чиито членове приемат за желани определени знания и умения т.е. функционалният авторитет се основава върху уважавана компетентност.

I.2.2.3. Формално-логическа гледна точка – епистемичен и деонтичен авторитет

Класификация, която допълва и обогатява представата за авторитета прави Й. Бохенски. Той дефинира авторитета като тристранна релация между *носител*, *субект* и *споделена област на валидност*, в която се осъществява авторитетното отношение. От езиково-аналитична гледна точка съществуват две области, в границите на които може да се осъществи авторитетно отношение – област, състояща се от *твърдения/съждения* или от *указания/заповеди* при комуникацията между хората. От тук следва, че всеки авторитет може да бъде или *епистемичен* (авторитет на знанието) и областта, в която действа е съставена от *твърдения/съждения* или *деонтичен* (авторитет на началника/ръководителя) и неговата област на разгръщане съдържа *указания/заповеди*.

Епистемичен авторитет

За епистемичен авторитет се говори когато субектът доброволно приема и признава съжденията на носителя, принадлежащи към областта на валидност, т. е. признава по-голяма компетентност. Признаването на по-високата компетентност на носителя на авторитет най-често става чрез рационално решение или чрез рационално обосноваване като резултат от обобщаване на предишен опит.

Рационалното обосноваване на авторитета често се поставя под съмнение от различни автори, които разглеждат рационалност и авторитет като взаимно изключващи се противоположности. В този контекст е представена и концепцията на К. Фридрих, според който авторитетът и разумът не само не си противостоят, а напротив, те са тясно свързани помежду си и рационалната обосновка е съществена характеристика на авторитета.

Вниманието е насочено и към обосноваване на епистемичния авторитет чрез други авторитети (от същия вид), което играе все по-значима роля както в ежедневието на хората, така и в науката. Същевременно се акцентира и върху необходимостта от критично отношение към епистемичния авторитет независимо от това, че част от същността му се състои в безкритично възприемане на чуждо съждение.

Деонтичен авторитет

Деонтичният авторитет е представен в съпоставителен план с епистемичния. Той се отнася до приемане на указания и заповеди за правила на поведение. Приемането на деонтичния авторитет от страна на субекта винаги е свързано с постигането на някаква

определена *практическа цел*, докато целта на субекта при епистемичния (ако изобщо може да се говори за наличие на цел) е знанието.

И за деонтичния авторитет важи условието, че за да се осъществи той трябва да бъде признат, но при него обосноваването става чрез приемане на ценностно съждение. Съществена отлика от епистемичния авторитет е свързана с възможността за *делегиране* на авторитет, тъй като само деонтичният авторитет може да бъде преотстъпван и от тази възможност се поражда и йерархията на авторитета, която е от съществено значение особено за големи организирани групи от хора.

Друга разлика между двата вида авторитет произтича от възможността за диференциране на деонтичния авторитет – той се разпада на два вида, които се различават значително един от друг – „санкциониращ деонтичен авторитет“ и „солидарен деонтичен авторитет“. Двата вида деонтичен авторитет имат еднаква основна структура и съответно подчиняване на субекта на указания на носителя за постигане на желана цел. Разликата между тях, от която произтича и разделянето на два вида, се съдържа в отношението и поведението на субекта към целта. Отбелязано е и, че санкциониращият деонтичен авторитет се доближава много до структурите на други видове отношения на зависимост като господство и власт, което затруднява разграничаването и благоприятства смесването и объркването между тях.

В параграфа вниманието е насочено и към връзката между авторитет и свобода – всеки авторитет отнема по някакъв начин част от свободата на субекта, който доброволно се отказва от нея поради желанието си да постигне определена цел.

I.3. Акценти в психологическия анализ на авторитета

В тази част на дисертацията са представени съществени за педагогическото осмисляне на авторитета идеи от психологията.

I.3.1. Интраиндивидуален подход към авторитета

В този параграф е отделено внимание на изследванията в областта на психологията на организацията и управлението, поради високата си степен на приложимост в педагогическа действителност и по-специално на процесите на ръководство и управление и ролята на индивида в тях. В този контекст предмет на особен интерес са психологическите механизми на авторитетното отношение.

Същностната му страна се търси в проявите на доверие и уважение от страна на адресатите, доколкото авторитетният ръководител служи като пример за подражание. Голяма част от изследванията в областта на психологията са насочени преди всичко към личността на носителя на авторитет като се търсят психичните качества и свойства на отделния индивид, които биха могли да се поставят в основата на неговия авторитет. В рамките на изследванията на управлението и ръководството тези усилия са насочени преди всичко към изучаване на качествата, които биха осигурили ефективно изпълнение на основните функции на ръководителя, т. е. качествата, на които се основава ролевия авторитет. Обърнато е внимание и на ограниченията заложиени в подобен подход, свързани с изследването само на едната страна на отношението. Създаването на подобна характерология на авторитета би имало стойност, само ако става в неразривна връзка между двата субекта на отношението и едновременно с това е обвързано със спецификата на самото отношение като своеобразна цялост.

1.3.2. Стратометрична концепция за груповата активност

Според тази концепция формирането на авторитетното отношение и неговата реализация става в съвместната дейност на общуването и авторитетът на личността се определя като характеристика на група с достатъчно високо ниво на развитие. В нейните рамки се изследва процесуалната страна на авторитетното отношение и се определят етапите, през които преминават взаимоотношенията между индивидите до момента, когато те вече могат да бъдат характеризирани като отношения на авторитетност: значимост на единия индивид за другия като източник на информация, референтност на единия субект за другия, собствено авторитетно отношение.

В рамките на параграфа е представена и класификация свързана с основните отговори на социалното влияние – съгласие, идентификация и интернализация.

1.3.3. „Подчинение на авторитета“ – класическият експеримент на С. Милграм

В настоящия параграф е представен експериментът свързан с подчинението пред авторитета като поведенчески феномен. Накратко са описани основни елементи от процедурата (условия, които подхранват или намаляват и прекратяват подчинението на хората пред авторитета) и получените резултати.

Обезпокоителните резултати подтикват учените към търсенето на обяснения за установения феномен. Част от причините за подобно поведение се търсят в характеристиките на т. нар. нормативно и информационно влияние, в разграничените от Милграм две психически състояния – „автономност“ и „агент“ (формиран навик за приемане на заповеди от лице, стоящо по-високо в йерархията), в ситуации, характеризиращи се с голяма неопределеност, пълното доверие, което индивидите имат на личността, която предявява изискванията или заповедите и т. н.

В контекста на темата за подчинението пред авторитета в параграфа са представени и някои други негови елементи, които влияят върху съзнанието и поведението на хората – символите на авторитета. В социалната психология са осъществени множество изследвания, чрез които недвусмислено се доказва, че хората са склонни да реагират автоматично на символи на авторитета, а не на самия авторитет като такъв.

I.4. Междинна равностетка

В този параграф се систематизират вече диференцираните в хода на изложението характеристики на авторитета. Авторитетът се разглежда като *социално отношение* и в това си качество носи следните характеристики:

1. Авторитетът е форма на социална връзка, в рамките на която хората се намират в определено положение един спрямо друг (една от страните е носител на авторитет, а другата – приемащата авторитета страна).

2. Авторитетът е *йерархично отношение* (но не в класическия смисъл на думата, произхождащ от предишни исторически епохи), тъй като се изгражда на основата на неравенство в някакъв аспект на включените в него субекти актуални.

3. Авторитетът е социално отношение, което *винаги* предполага *конкретна област на проявление* като обща за участниците сфера на активност.

4. Авторитетът е *отношение на зависимост* – приемайки превъзходството на своя партньор във връзката, субектът се поставя в едностранно-зависима позиция спрямо него.

II. ВТОРА ГЛАВА: Педагогически измерения на авторитета

В педагогическата наука се откриват проекциите на изследванията на авторитета от другите социални науки. Поради тази причина социологическият и

психологическият подход рефлектират по своеобразен начин в сферата на педагогическите изследвания, което води до съсредоточаване на научния интерес на две нива – като авторитет делегиран от обществото на определена институция и като собствено педагогическо отношение вътре в рамките на самата институция.

II.1. Поглед към историческите корени на съвременните гледни точки към авторитета

В този параграф е направен опит да се представи накратко историческото развитие на идеята за авторитета в педагогическото поле. От педагогическа гледна точка проблемът за авторитета може да се разгледа хронологично поради продължителната история на понятието и/или систематично поради сложността на феномена.

Основите на съвременните гледни точки към авторитета се полагат по време на Просвещението, когато заедно с противопоставянето на всички авторитети се обръща по-специално внимание на авторитета свързан с възпитанието на децата. Джон Лок е философът, който поставя началото на разграничаването на възпитателния от политическия авторитет. Тази идея се доразвива от Д. Дидро по посока източниците на авторитетите в обществото и по определен начин мотивира по-нататъшното развитие на множество идеи свързани с педагогическия авторитетен дискурс. Ж-Ж. Русо е сред авторите, които в епохата на Просвещението със своите философски и педагогически идеи съществено допринасят за задълбочаване разпада на авторитета.

От началото на 19 век проблемът за авторитета се разглежда в систематична обвързаност в педагогиката и се „разделя“ между частната и публичната сфера. Ако Й. Хербарт разглежда авторитета от систематична педагогическа гледна точка като елемент на управлението и като такъв той не принадлежи към областта на възпитанието в тесен смисъл, то Ф. Шлайермахер го поставя в центъра на истинското възпитание, което се осъществява както в семейството (домашно възпитание), така и извън него (публично/обществено), но и при двете форми присъства авторитетът, тъй като те не могат да се реализират без него.

Развитието на представите за педагогическия авторитет в теоретичен и в практически план продължават без прекъсване и това се забелязва особено в идеите на т. нар. „Реформаторска педагогика“ – движение за обновление на образованието от

началото на 20 век. Отношението към авторитета варира в границите на реформаторската педагогика – от пълно отричане и опити за осъществяване на антиавторитарна педагогика до съхраняването му, но със значителни промени в определени аспекти, свързани с това да осигурява на децата свобода за саморазвитие чрез собствен опит.

Историческата традиция в разбирането за авторитета (която е отражение на мястото, което авторитетът е заемал в полето на отношения между индивида и обществото) се допълва с представяне и на проблемното отношение между авторитет и свобода.

II.2. Същност и проявления на педагогическия авторитет

Педагогическият подход към проблема за авторитета е ориентиран съобразно спецификата на сферата, която се изследва. Акцентът се поставя не само върху феноменологичното описание на явлението „авторитет“, но и върху особеностите, мястото и функциите на авторитета в сферата на образованието (разбирано в най-широк смисъл). От многообразните концепции и мнения за авторитета в педагогиката се анализират няколко, които до голяма степен синтезират основните възгледи по темата в полето на педагогиката.

В цялостната си концепция за педагогическия авторитет Е. Лихтенщайн прави феноменологичен анализ на понятието и го определя като основа и ядро на собствена педагогическа дейност. Педагогическият авторитет е личностен авторитет, който не се закрепва чрез ролята, не може да се придобие чрез външни средства и е отношение на ръководство, а не на господство. Възпитателният авторитет се основава върху отговорността, която носи възпитателят за възпитаниците си.

За Р. Щрохал авторитетът също е междуличностно отношение, основано върху неравенството на хората, но акцентът в концепцията му е поставен върху ролевия авторитет. За него същинският педагогически авторитет е институционалният авторитет и от тази гледна точка се изисква „възпитание към авторитет“.

Педагогическият авторитет в концепцията на М. Ранг се основава върху харизмата. Авторитетът може да възникне само в рамките на нравственото възпитание, при което носителят и приемащият авторитета са в еднакво отношение спрямо нещо трето – моралните норми. Това е и същността на педагогическия авторитет за Ранг и според него педагогическият авторитет не е собствена предпоставка на възпитателното

отношение, а се развива вътре в него и той не е ядро на това отношение, а само една, макар и важна и необходима негова страна.

По-нататък в параграфа са представени педагогически възгледи, които обогатяват разбирането на авторитета в педагогическата област. Тъй като проблемът за авторитета почти не се разработва в българската педагогика през периода от близкото минало наричан социализъм са представени идеи от съветската педагогика (Макаренко, Левитов, Каиров). Най-често в тези схващания понятието „авторитет“ се използва като обяснителна категория за разкриване същността на други педагогически феномени.

Отделено е внимание на идеите относно педагогическия авторитет развити в нашата педагогическа традиция - П. Цонев разглежда авторитета във връзка с ролята му в обучението, а за М. Герасков авторитетът е средство в областта на нравственото и интелектуалното възпитание.

В резултат на осъществения анализ са формулирани няколко извода:

- съществува тясна зависимост между схващанията за авторитета и концептуалните модели на възпитанието
- променят се възгледите за ролята на авторитета за възпитанието и образованието – преход от авторитета като цел на възпитанието („възпитание към авторитет“) към авторитетът като средство “авторитет във възпитанието(образованието)“.
- авторитетът се разглежда като “мултифакторен конструкт“, резултат от действащия в педагогическото поле комплекс от фактори.

II.3. Авторитетът в образователната институция

Изследването на авторитета в образованието се осъществява на две равнища на анализ. Първото е свързано с изследване на характера на влиянието на авторитета в образованието като подсистема от организацията на обществото със свои цели, норми, правила, ценности, функции, средства за постигане на целите, а второто равнище се отнася до по-конкретно изследване на начините, формите, функциите, специфичните особености, чрез които авторитетът се проявява в образователната практика чрез характеристиките на основните преносители и посредници на обществените ценности и норми – училището и преди всичко учителя.

В този параграф е направен опит да се анализират проявенията на авторитета в различните елементи на образователната институция.

От институционална гледна точка авторитетът в образованието се разглежда като принцип за организация и ръководство и същевременно като ефективно средство за поддържане на необходимите условия, които съдействат за оптимално реализиране на функциите на институцията и постигане на целите и. Това на практика се осъществява чрез механизма на делегиране на институционален авторитет. Обществото/държавата „прехвърля“ /възлага част от своя авторитет на образованието като институция и по този начин го ангажира с подготовката на бъдещите поколения за житейска реализация.

Чрез целите и принципите на образователната система се оформя ценностната, познавателната и практическа рамка, в която трябва да се разгръща институционалният авторитет на образованието. Авторитетът в този му вид приема възложените му от обществото задачи и в целостта си е ангажиран да осигури постигането на целите и то при съхраняване на приетите с обществен консенсус водещи ценности, изразени в принципите. Това може да се постигне чрез пълноценно осъществяване на функциите на образованието. За оптималното реализиране на двете основни функции на образованието(познавателна и формираща) от основно значение е наличието и действие на авторитета на образованието като единство от двете основни форми – епистемичен(насочен преди всичко към реализиране на познавателната функция) и деонтичен авторитет(предимно носещ отговорностите, свързани с изпълнението на формиращата функция).

От гледна точка на характерните особености на образованието може да се каже, че образованието съдържа иманентно, изгражда се и функционира на принципа на авторитета като специфично единство между двете му форми - епистемичен и деонтичен(институционален) и са изведени основните аргументи за това твърдение.

Авторитетът на образованието е въплътен в и се проявява чрез всички елементи на институцията – цели, ценности, норми, правила, дейности, образователното съдържание, социално-педагогическите отношения, но най-значим и /не/видим е авторитетът на учителя, защото чрез неговата професионална реализация се осъществяват всички други фактори на влияние. Учителят е персонализацията на принципа на авторитета и в тази си роля е отговорен в голяма степен за съхраняването или разпада на авторитета на образованието. Той е най-важният „елемент“ в

структурата на образователната институция и чрез неговата дейност се осъществяват всички нейни функции. В последващата част от параграфа е анализирана ролята на учителя като възможен носител на различни видове авторитет – институционален, епистемичен, функционален, личностен (което служи и като по-конкретна теоретична основа за осъщественото емпирично изследване) като са открити изискванията, предимствата и ограниченията на всеки вид авторитет.

II.4. Кризата на авторитета в образованието

Настоящият параграф е посветен на промените, които настъпват в проявленията на авторитета изразени най-ярко в т. нар. „криза на авторитета“. Направен е опит за анализиране и обособяване на основните причини за тази криза както в обществото, така и влияещите по-конкретно в образователната сфера.

Причините за кризата на авторитета на ниво общество се търсят в различни посоки, но повечето изследователи са съгласни, че съществените трансформации в обществото след Френската буржоазна революция стават причина и за промени в съдържанието, структурата, функциите и ролята на авторитета във всички сфери на социалната действителност. Това начало е тласъкът за по-нататъшното развитие на обществото върху нови принципи и за бързи промени, които са особено характерни за съвременността.

Общосоциалните проблеми, свързани с кризата на авторитета рефлексират и в областта на образованието, поради тесните и взаимозависими връзки между различните подсистеми на обществото. Но кризата на авторитета в педагогическата област се характеризира и със специфични особености, резултат на относителната и автономност и специфична социална поръчка, възложена и от обществото.

Тъй като значимостта и валидността на авторитета в педагогическата сфера зависи в голяма степен от дистанцията между поколенията като причина влияеща върху кризата на авторитета може да се разглежда и бързото скъсяване на генерационната дистанция в съвременното. Като друга съществена причина за кризата на авторитета (което ще рече поставянето под въпрос на всички видове авторитет – в семейството, в училище, в университета, в бизнеса и в политиката) може да се посочи и отслабването на традицията.

От един по-специфичен културно-социологически аспект причините за кризата на авторитета в образованието могат да се разгледат двустранно, т. е. причини, които са специфични за собствената структура и динамика, областта на валидност, приложение и функции на авторитета и са резултат от вътрешното развитие на различни авторитетни отношения – общоструктурни и причини, обусловени от развитието на обществото и културата като цяло, т. е. културно-специфични.

Към първата група /с известна степен на условност за изчерпателното им представяне/ могат да се отнесат: амбивалентността на авторитетния опит от страна на приемащите авторитета; ограничителния характер на културата; несъвпадението между длъжностен и личностен авторитет, както и противоречията съществуващи в ценностната система на обществото.

Към принадлежащите на съвременното социално пространство културно специфични причини за кризата на авторитета могат да се отнесат: голямата диференцираност на културата, която обуславя кризата чрез представяното от авторитети съдържание, бързите промени, които настъпват в културата, отдалечаването на професионалните постижения от непосредствено наблюдение и влияещите в европейската духовна история импулси за свобода.

III. ТРЕТА ГЛАВА: Организация, резултати и изводи от емпиричното изследване

Трета глава е фокусирана върху анализа и интерпретирането на резултатите от проведеното емпирично изследване. Авторитетът е сред тези социални феномени, които трудно се поддават на обективно емпирично изследване. Спецификата и противоречивата същност на явлението са сред основанията за избор на полуструктурирано интервю като качествен метод за изследване на авторитета в образованието.

III.1. Организация на емпиричното изследване - процедура, обхват на изследването, участници

Логиката на осъщественото качествено емпирично изследване, определена от неговата цел определя основните процедурни стъпки:

1. *Проучване на Domain theory (включваща области на социална преценка) на E. Turiel и уточняване на основните тематични области във връзка с изследвания проблем като определящи параметрите на авторитета*

Основен акцент в теорията развита от E. Turiel (Domain theory) е, че при преценка на социални правила, децата и подрастващите се ориентират предимно по това в коя област на социалната действителност са валидни тези правила и правят разлика между *област на морала*, в която спазването на определени норми не зависи от лични предпочитания, *област на социални конвенции* (нормите в тази област не са универсални, а имат значение за отделна обществена или културна сфера) и *лична област* (тя е извън влиянието на моралните и конвенционалните норми и правила). Идеите, съдържащи се в теорията на E. Туриел (Domain theory) послужиха като основа за проектирането и конструирането на изследователския инструмент (адаптирано полуструктурирано интервю) за настоящото изследване. То е базирано на елементи от използвания от Smetana & Bitz (1996) въпросник и полуструктурирано интервю на Hoppe-Graff, S., Latzko, B., Engel, I., Hesse, I., Mainka, A. & Waller, M. (1998) и е съобразено с целите на настоящото проучване и реалността в българското образование.

2. Конструиране на адаптирано полуструктурирано интервю за ученици и учители

Адаптираното полуструктурираното интервю се състои от две части, включващи теми и въпроси, чрез които се цели получаване на информация за представите на ученици от 9 клас, свързана с различни аспекти на авторитета на учителя. Първата част се основава върху посочената теория на E. Туриел, в която се разграничават морална област, област на социални конвенции и личностна област като с нея се цели да се установи мнението на учениците за следните аспекти на деонтичния (нормативен) авторитет на учителя: *легитимност на авторитета на учителя, задължение на учителя да изисква съблюдаване на правилата и задължение на учениците да съблюдават определени правила*.

Темите и въпросите в интервюто са ясно определени, но същевременно при неговото провеждане съществува възможността да се адаптират към нивото на развитие, начин на мислене и състоянието на интервюирания чрез задаване на допълнителни и уточняващи въпроси. В таблицата са посочени темите, които се съдържат в първата част на интервюто по области.

Област	Конфликтни теми
Морал	Да се лъже учителя
Общи конвенции	Да се бяга от час
Училищни конвенции	Да се преписва на класна работа
Благоразумни действия	Да се пуши в междучасието
Лична област	Да се облича както желае

Към всяка от тези теми се задават по няколко въпроса, чрез които се цели установяване на представите на учениците за различните аспекти на нормативния авторитет на учителя(представени по-горе).

Втората част на интервюто съдържа въпроси, насочени към особености на учителя като епистемичен авторитет и въпроси, свързани с някои от основните му функции, чиито характеристики влияят съществено върху възприемането му от учениците като авторитет.

Интервюто за учители е конструирано на същия принцип като това за учениците и съдържа идентични въпроси (формулирани по различен начин), с цел сравняване на резултатите получени от двете групи интервюирани.

3. Провеждане на пилотно проучване с цел първоначална ориентация в характеристиките на предвидения инструмент за изследване

Пилотното проучване бе проведено през 2014 г. с 20 ученици чрез анкета. За целите на изследването анкетата съдържаше голям брой отворени въпроси. Резултатите от пилотното проучване послужиха като основание за избор на друг метод и трансформиране на анкетата в полуструктурирано интервю и по-прецизно формулиране на въпросите за него. След конструирането на полуструктурираното интервю бяха проведени и 5 пилотни интервюта с ученици за изпробване на процедурата.

4. Определяне на извадката на участниците в изследването

За целите на изследването беше обособена извадка от учители и ученици от 9 клас на гимназиалния етап. Изборът на ученици от 9 клас бе обусловен от специфични възрастови особености – преобладаваща личностна избирателност за сметка на намаляването на ориентацията преди всичко върху институционалните роли(респективно на учителя), развитие на критично мислене и вече формирано трайно отношение към училището като институция, както и е съобразен със задължителния характер на образованието. В изследването са включени 70 ученици от градовете София(СУ), Варна(ПГ), Плевен(ПГ), Хасково(СУ), Асеновград(СУ) и Летница(СУ)(43 момичета и 27 момчета) и 24 учители от същите училища. В извадката са включени участници от различни по вид учебни заведения (общообразователни и професионални) в столицата, окръжни градове и по-малки населени места с цел постигане на по-добра представителност(но не в смисъла, който се използва в количествените изследвания) и проявление на евентуални различия в резултатите.

5. Провеждане на изследването

Изследването бе проведено в периода 2014 г. – 2016 г. при спазване на принципите за доброволност и необходимите изисквания за достъп (разрешение от ръководството на училището и съгласието на родителите). Интервютата с учениците и учителите се осъществяваха в рамките на 35/40 мин. В хода на интервюто бяха използвани и допълнителни и уточняващи въпроси. В зависимост от желанието на интервюираните проведените интервюта се записваха на хартия или със записващо устройство. Училищата осигуряваха отделно помещение, в което се провеждаше.

6. Представяне и анализ на получените резултати

Представянето и анализът на резултатите от емпиричното изследване са осъществени, съобразно логиката, въз основа на която бяха конструирани въпросите. Първата част на интервюто, свързана с изследване на нормативния авторитет на учителя съдържа двадесет въпроса. За проучването на всяка от петте конфликтни теми от Domain theory се използват по четири въпроса. Тъй като темите и въпросите в интервюто са точно определени, категоризацията на отговорите на интервюираните, (която е необходим елемент при анализа на данните от полуструктурирано качествено интервю) се основава на дихотомичното им разпределение. По тази причина и категориите, които се използват за систематизиране на отговорите при техния анализ са „Да, защото...“ и „Не, защото...“, а повтарящите се ключови елементи от отговорите се обособяват в единици. Изключение се прави само при обработка на изследователските данни от допълнителните въпроси, към всяка от темите. При тях категориите се извличат и обособяват въз основа на получените отговори. Същият начин на категоризация се използва и при въпросите от втората част на интервюто (и при интервюто с учителите), тъй като от съществено значение са мотивите при отговорите на въпросите.

III.2. Представяне и анализ на резултатите от проведеното интервю с ученици

При обработването на резултатите от интервюто не се откриха значими и поддаващи се на интерпретация различия по пол, вид училище и вид населено място и поради това в последващия анализ данните се представят обобщено.

По отношение на темата „Да се лъже учителя“ в моралната област (според Domain theory) обобщените резултати са следните: по-голямата част от учениците (58) приемат легитимността на учителя в тази сфера. От гледна точка на Domain theory аргументацията на учениците показва, че лъжата според тях принадлежи към областта на морала. По отношение задължението на учителя да изисква спазване на правила 45

ученици приемат, че учителят има задължението да изисква да не го лъжат, а 25 смятат, че не е длъжен, т. е. по-голямата част от тях приемат това негово задължение. Преобладаващата аргументация е свързана с морални и професионални ангажименти на учителя. И по отношение на третия елемент от нормативния авторитет на учителя - готовността на учениците да изпълняват задълженията си по-голямата част от тях (50) декларират съгласието си като мотивацията на 41 от тях е свързана с необходимостта от спазване на нормите. При този въпрос се потвърждават и предположенията произтичащи от Domain theory, тъй като и при четирите въпроса по тази тема по-голямата част (до три четвърти от учениците) от основанията на отговорите съдържат аргументация свързана с морални измерения.

При темата „Да се бяга от час“, като част от сферата на общите конвенции почти две трети от учениците(46) намират, че не е редно да се бяга от час, а 24(една трета) от тях смятат, че имат основателни за себе си причини да приемат, че би било редно. Тези резултати показват, че по-голямата част от интервюираните ученици приемат легитимността на учителя като авторитет и по тази тема. Разпределението на мотивите за избора им говори за това, че по-голямата част от тях възприемат бягството по-скоро като част от училищните конвенции, а не от общите (само 2 отговора са, че не е редно да се бяга по принцип). 53 от учениците приемат, че учителят е длъжен да изисква да не бягат от час и с това приемат втория елемент от нормативния авторитет на учителя по тази тема. Преобладаващата мотивация е свързана с осъзнаването на професионалните задължения на учителя и загрижеността му за тях. По-голямата част от учениците (51) са съгласни, че трябва да изпълняват задълженията си и в сферата на общите конвенции. Мотивацията за избора им преобладаващо е свързана с висока степен на загриженост и отговорност за тях на учителя.

В сферата на училищните конвенции конфликтната тема е „Да се преписва на класна работа“. При нея 40 от учениците приемат легитимността на учителя, а 30 от тях намират основания за отхвърлянето и. Основанията на повечето от отговорите(22) в категорията „Не, защото...“ са свързани с нарушаване на нравствената норма и от тях се вижда, че тази част от учениците разглеждат преписването като принадлежащо към моралната сфера, а не към тази на училищните конвенции. От друга страна, повечето от тези, които одобряват преписването използват преди всичко прагматични аргументи, което означава, че за тях измамата не е въпрос на морал, а по-скоро на конвенция, докато учениците, които не го одобряват акцентират върху моралните

аргументи. Това обстоятелство говори за неопределеното възприемане на тази тема от учениците – между моралната област и областта на училищните конвенции. Независимо от отговорите по отношение легитимността, 57 от учениците признават правото на учителя да изисква спазване на това правило. 47 ученици смятат, че правилото трябва да се спазва, а само една трета (23) не са съгласни с това, което може да се интерпретира, че учениците добре разграничават различните елементи присъщи на нормативния авторитет, т. е. приемането на задължението на учителя да изисква спазване на правилата, което събира най-много отговори(57) не ангажира(практически) по-голяма част от тях /в сравнение с тези, които приемат легитимността(40) и се ангажират с послушанието(47)/ с изпълнението на това изискване. Тези резултати представят мнението на учениците доста реалистично по мнение на учители. По отношение на мотивацията отговорите са групирани преди всичко в две категории – дейност на учителя и нравствена норма.

По темата “Да се пуши в междучасието“ от сферата на благоразумните действия чрез която се цели да се проучи мнението на учениците доколко приемат учителят като нормативен авторитет по отношение на междинни дейности, отнасящи се както до начина им на живот, така и регулирани от конвенции по-голямата част от отговорите на учениците(51) приемат легитимността на учителя като в основанията преобладават отговорите, свързани с вредата от пушенето за здравето(29). Разпределението на отговорите при признаване задължението на учителя да изисква спазване на правилата по този въпрос на този въпрос е почти по равно с малък превес на учениците, които смятат, че учителят не е длъжен да изисква от тях да не пуцат в междучасието(38), а 32 приемат, че е длъжен. От мотивите, с които учениците обосновават отговорите си обаче, може да се съди, че по-голямата част от тях по-скоро разглежда темата като регулирана от общи и училищни конвенции, отколкото като част от личната област. По отношение на третия елемент почти две трети(44) от учениците са на мнение, че това правило трябва да се спазва и то с основания, свързани по някакъв начин с определени норми и санкции.

По последната тема - „Да се облича както желае“ от личната област - до голяма степен очаквано 59 ученици са на мнение, че би било редно да ходят на училище облечени както те самите желаят и чрез това отхвърлят легитимността на учителя. Но изненадващо по-голямата част от участващите в изследването ученици(38) приемат задължението на учителя да има изисквания и по отношение на облеклото им. Данните

от този въпрос доста убедително насочват вниманието към това, че повече от половината изследвани ученици признават задължението на учителя да изисква спазване на определени правила дори по теми от личната област. Почти две трети от учениците(44) са съгласни и, че трябва да спазват правилата дори когато се отнасят за тема от личната им област.

По отношение на въпросите от втората част на интервюто, свързани с епистемичния авторитет на образованието, респективно учителя, интервюираните ученици почти нямат колебания и отговорите им се разпределят между двете категории с категоричен превес на тези, които мислят, че информацията, съдържаща се в учебниците е достоверна – 57 и само 13 от тях допускат, че това не е така. Учениците аргументират твърденията за достоверност на учебниците, позовавайки се на други епистемични или институционални авторитети и сред тях е и учителят. По-голямата част от учениците не са се съмнявали в учителя като източник на информация(51) и съответно 46 от тях не проверяват достоверността на информацията в учебниците и от учителя. Тези отговори насочват вниманието към това, че по-голяма част от интервюираните ученици признават епистемичния авторитет на образованието, респективно учителя.

III.3. Представяне и анализ на резултатите от проведеното интервю с учители (в сравнителен план с представите на учениците)

Интервютата проведени с учители съдържат идентични въпроси на тези, използвани при интервютата с учениците, с цел възможност за сравнение на представите на двете изследвани групи относно легитимността на нормативния авторитет на учителя, задължението му да изисква и налага правила и задължението на учениците да спазват тези правила(във връзка с нормативния авторитет) и съответно представите свързани с епистемичния(доверие към учителя като източник на информация) или друга проявяваща се форма(например личностен).

По първата тема от моралната област изненадващо от общо 24 участващи учители 15(повече от половината) от тях не приемат за редно учениците да ги излъжат, докато останалите 9 допускат това да се случи при определени обстоятелства. Тъй като няма съмнение, че учителите са наясно с принадлежността на лъжата към моралната област(това беше потвърдено по време на интервюто), интерпретацията на тези резултати и особено на основанията за твърденията би могла да се насочи към влиянието на минал професионален опит(лъжата в ценностната система на определени

групи, защитна реакция на ученика и т. н.). По отношение на втория елемент от нормативния авторитет на учителя 24 учители смятат (дори тези, които допускат, че при някакви обстоятелства учениците може да ги излъжат, което е допълнително доказателство за представите им за лъжата по принцип), че са длъжни да изискват учениците да не ги лъжат. Би могло да се каже, че отговорите на учителите на този въпрос (100%) кореспондират до голяма степен с тези на учениците, при които почти две трети от тях (45 или 64% от извадката) също смятат, че учителите са длъжни да изискват спазването на тази морална норма в училищен контекст (няма пълно съвпадение при отговорите на двете групи при нито един въпрос, което е напълно разбираемо). Същевременно, резултатите насочват и към това, че учителите се възприемат като нормативен авторитет (от интервюто - поради минал опит с подобни ученически действия) по отношение налагане на правила относно тази норма. Що се отнася до третия елемент **22** от учителите са на мнение, че учениците трябва да спазват това правило, независимо, че може да не са съгласни с него. Сравнението с отговорите на този въпрос при учениците отново показва висок процент на съвпадение на мненията на двете групи от извадката - учители 92%, ученици - 71 % приемат, че правилото трябва да се спазва, независимо от евентуалното несъгласие с него.

При темата от областта на общите конвенции за бягството от час **21** от учителите са на мнение, че не е редно учениците да бягат от час. При отговора на същия въпрос от учениците 46 от тях споделят, че не е редно да се бяга от час и това са 66% от извадката. За сравнение - 87% от учителите участвали в изследването са на това мнение. Въпросът, отнасящ се до задължението на учителя да изисква спазване на определени правила, в конкретния случай свързан и с определена конвенция (бягство от час) концентрира отговорите на учителите - **23** от тях приемат, че това е тяхно задължение. **Три четвърти** от учениците, участвали в изследването на същия въпрос също признават правото на учителя да изисква спазването на правилото да не се бяга от час - 76% от извадката на деветокласниците. При учителите този процент е 96%. И при въпроса свързан със задължението на учениците отговорите също не правят изключение - **23** учители смятат, че учениците трябва да спазват правилата. В процентно изражение (за извадката) 96% от учителите са на мнение, че учениците трябва да спазват правилото да не се бяга от час, независимо дали са съгласни с него. При учениците отговаряли на този въпрос 73% от участвалите в изследването са съгласни със спазването на правилото като разбира се, основанията, които изтъкват са по-различни от тези на учителите.

Що се отнася до училищните конвенции и темата, свързана с преписването на класна работа **20** учители по различни причини **не** приемат за редно учениците да преписват, другите **4** намират за възможно **да** има основания, които да оправдават преписването. При този въпрос процентът на учителите неприемащи за редно да се преписва е **92%** докато при учениците е само **57%** - доста по-нисък в сравнение с другите въпроси. Видимо темата за преписването поражда разнопосочни емоции и е свързана с доста неустойчиви и често ситуативни нагласи при част от учениците. По отношение на своето задължение всички **24** учители са на мнение, че са длъжни да изискват учениците да не преписват на класно. При този въпрос процентът на учителите приемащи като свое задължение да изискват да не се преписва е **100%**. Учениците подкрепили същото твърдение са **57** или **81%**, докато при въпроса свързан с легитимността на преписването е само **57%** т. е. учениците признават правото на учителя да налага правила в тази област, но това по никакъв начин не гарантира, че ще ги спазват. **23** от учителите приемат, че правилото трябва да се спазва независимо от несъгласието на учениците. Процентно съотношението между отговорите „Да, защото...” на учителите и учениците по този въпрос е **96%** към **67%**.

Въпросът свързан с пушенето през междучасието е от т. нар. „област на благоразумни действия“ и не е изненадващо, че отговорите на учителите(жени) са разпределени в двете категории по следния начин – **22** от тях приемат, че **не** е редно учениците да пушат в междучасието и само **двама** мислят, че това поведение може **да** се приеме. Процентът на учениците приемащи, че не е редно да се пуши през междучасието е **73%** (и **97%** от учителите). Учителите, които приемат за свое задължение да изискват от учениците да не пушат преобладават и то значително(**20**). Процентът на учителите приемащи, че са длъжни да изискват спазването на правилата за пушенето е **83%**, а на учениците приемащи учителите да изискват – най-малък от въпросите дотук **46%**. **22** от учителите продължават да отстояват мнението си, че учениците трябва да спазват училищните правила, независимо дали ги приемат или не. Процентното съотношение при този въпрос за категорията „Да, защото...” е учители – **92%**, а учениците(**44**), които приемат, че са длъжни да спазват правилото са **63%**, което е със **17%** повече от предходния въпрос. На пръв поглед изглежда противоречиво, но всъщност чрез отговорите на двата въпроса учениците демонстрират диференцирано отношение към различни елементи на нормативния авторитет. От тези отговори се вижда, че учениците(повече от половината) оспорват правото на учителя да изисква в

сферата на благоразумните действия, но същевременно приемат да спазват институционалното правило ако съществува такова.

При темата за облеклото от личната сфера, която по принцип подлежи на най-малко регламентации отговорите на въпроса свързан с легитимността на учителя са разпределени между двете категории, но **повечето(18)** учители смятат, че би трябвало да има правила за облеклото на учениците в училище. При първия въпрос по темата за облеклото 59 ученици или 84% (учители 25%) от извадката отхвърлят легитимността на учителя като нормативен авторитет в личната сфера, представена чрез облеклото. Този резултат би трябвало да насочи вниманието към това, че претенцията (доколкото я има) за авторитетност в тази сфера може да повлияе негативно върху отношенията на двете страни на взаимодействието. **Две трети(16)** от учителите приемат, че са длъжни да изискват от учениците спазване на правило свързано с облеклото и **една трета** от тях(**8**) не приемат ангажимента на подобно задължение. Учениците признаващи правото на учителя по този въпрос са 38, в проценти – 54%. При темата за облеклото само 11 ученици намират за редно да не ходят облечени както искат и същевременно 38 от тях приемат правото на учителя да изисква по този въпрос. Това противоречие до голяма степен е свързано със знанието на учениците за институционалната позиция на учителя и неговите задължения в тази връзка, т. е. той е длъжен да налага тези правила поради ролята, която изпълнява (това се подкрепя от отговорите на учениците на 20 въпрос, при който правят предположения за основанията на учителите). **20** учители приемат, че учениците трябва да спазват правилата и при несъгласие с тях, а останалите **четирима** не са съгласни с това. При учениците по този въпрос, съгласните да спазват правилото в личната сфера за облеклото им са 44 или 63% от общия брой ученици, участвали в изследването. Процентът на учителите е 83%. Институционалната норма задължава голяма част от учениците, което ангажира учителите да изискват и следят за нейното спазване.

При въпросите от втората част на интервюто с учители, свързани с епистемичния авторитет отговорите на учителите не предизвикват изненада. **23** от тях са на мнение, че учениците *имат доверие* в това, което им преподават и само **един** отговаря с „не“. Отговорите на учениците на подобен въпрос потвърждават до голяма степен мнението на учителите. 51(73%) от учениците ги приемат като достоверен източник на информация. Това се отнася и за основанията на учениците, които кореспондират с тези на учителите. Според всички(**24**) интервюирани учители, учениците използват други

източници на информация, но не, за да проверяват достоверността на учебното съдържание, а с други учебни цели и то преди всичко когато учителят им възложи подобни задачи. 92% от учителите са на мнение, че учениците не проверяват достоверността им (и на учебника). По малко по-различен начин стоят нещата при учениците. Според тях 66%(46) не проверяват достоверността, но 34%(24) от учениците са имали повод и са проверявали. Разликата в мненията на учители и ученици би трябвало да е сигнал за образователната система. Независимо от това, че епистемичния авторитет на образованието, респективно на учителя, все още е съхранен в голяма степен, това не отменя задължението на системата да го поддържа, чрез демонстриране висока компетентност на учителите. Според **21** от учителите, учениците не проверяват достоверността на информацията. Резултатите, получени от отговорите на учителите от една страна, са благоприятни за тях и техния авторитет, но от друга, не показват в особено добра светлина професионалната реализация на ролята, защото при интервютата не пролича професионален ангажимент насочен към развитието на критичното мислене на учениците. Думите на един от учителите обобщават до голяма степен преобладаващата нагласа: „Никой не ги е научил на това.“

Що се отнася до начина по който преподават **24** учители(100%) твърдят, че променят начина, по който преподават и се различават само по основанията, които посочват, че са в основата на тези промени. Може би характеристиките на преподаването (защото нито един учител не сподели че се опира изцяло на учебника, още по-малко, че чете от него и така представя новата информация) са в основата на мненията на 25(36%) от учениците, които не одобряват начина по-който им преподават. Останалите 45 ученици (64%) одобряват начина, по който учителите им преподават.

От участвалите в изследването учители **19** твърдят, че учениците им не протестират когато ги оценяват, **5** учители споделят, че учениците изразяват несъгласие при процеса на оценяване. Независимо от убедеността на големия брой учители(на практика всички, защото петимата, които споделят, че учениците протестират също се възприемат като обективни) - в проценти 79%, които приемат, че са обективни при оценяване на резултатите в обучението при отговор на въпрос също свързан с оценяването 48 или 69% от учениците са на мнение, че са били оценявани несправедливо. Разминаването в мненията на двете групи насочва вниманието към тази сфера на взаимодействие между учители и ученици като фактор влияещ върху отношенията им и съответно възприемането на учителя като авторитет.

Две трети(16) от участвалите учители посочват, че нямат проблеми във взаимоотношенията си с учениците, а една трета(8), че имат такива проблеми. Почти еднакъв процент участници, които оценяват взаимоотношенията помежду си като безпроблемни - две трети от учителите(67%) и 48 ученици или 69%, могат да се интерпретират като добра основа за изграждане на авторитетни отношения помежду им(ако вече не са такива).

Основни изводи и препоръки

От дълги години в научното и ежедневно мислене битува мнението за промяна и криза на авторитетните отношения в обществото като цяло и в образованието, в частност. Тази промяна предизвиква у А. Гидънс дори „загриженост за Аз-концепцията“ на модерния човек. Според него, при условията на живот в постмодерното общество вече няма решаващи авторитети в много области на социалния живот, включително и за Аз-концепцията на хората. Вместо това са се появили множество „кандидати“ да бъдат авторитети, много повече отколкото е имало в предишните култури. Формите на традиционния на авторитет вече са наредени до много други и стават част от един неограничен „плюрализъм на експертността“. В тази ситуация, твърди, Гибънс, авторитетът вече не е алтернатива на съмнението (Giddens 1991: 194-195) и от тук – все по-голямо съмнение в легитимността на авторитета и все по-малко приемане на авторитета от хората.

Дали тази констатация е вярна(в сферата на образованието) се опитам да проверя чрез осъществено емпирично изследване.

Изследването на *нормативния авторитет* на учителя бе осъществено чрез проучването на три негови основни елемента в представите на ученици от 9 клас, проследени чрез мненията им по една конфликтна тема в пет области, изведени в Domain theory :

Анализът на резултатите от проведеното емпирично изследване(сравнение на представи на ученици и учители) дава възможност да бъдат формулирани следните изводи:

1. По отношение на нормативния авторитет на учителя и в съответствие с концепцията изведена от Domain theory.

Легитимност на авторитета на учителя

По голямата част от учениците от 9 клас, включени в извадката, признават легитимността на авторитета на учителя по четири от петте теми от съответните области. Най-високо одобрение от учениците легитимността на учителя получава в моралната област(лъжата). Единствено в личната област по темата за облеклото на учениците в училище, учениците не признават легитимността на авторитета на учителя. Това непризнаване кореспондира с идеите развити в Domain theory(в личната област подрастващите по-често не приемат авторитети) и с резултати от други изследвания, проведени в рамките на теорията.

Задължение на учителя да изисква съблюдаване на правилата (задължителност на установени правила)

По отношение на втория компонент на нормативния авторитет на учителя, по-голямата част от учениците участващи в изследването признават задължението на учителя по четири от петте теми в съответните области. Най-много ученици признават задължението на учителя да изисква спазването на правила в областта на училищните конвенции по темата за преписване на класна работа. Учениците не признават задължението на учителя в областта на благоразумните действия по темата свързана с пушенето. Този факт би трябвало да насочи вниманието към проблема, тъй като пушенето е законово регламентирано за непълнолетните.

Задължение на учениците да съблюдают определени правила(послушание).

По отношение на третия компонент на нормативния авторитет на учителя, по-голямата част от учениците, участващи в изследването признават задължението си да спазват правилата дори ако не са съгласни с тях по всички теми от петте области. Почти по равен брой ученици(най-много в сравнение с другите области) приемат задължението в моралната и в областта на общите конвенции.

Получените резултати от изследването по трите компонента на нормативния авторитет ни дава основание да твърдим, че за учениците от 9 клас, участвали в проведеното емпирично изследване учителят притежава/е носител на нормативен авторитет.

2. По отношение на епистемичния авторитет на образованието и учителя

Когато става дума за авторитета на учителя, то той обикновено се разбира като своеобразно съчетание на нормативен(деонтичен) и епистемичен авторитет. Единият от тях се основава на ролята, а другия на знанието, на което е носител

учителят в рамките на образователната институция. От резултатите на проведеното изследване се установи, че по-голямата част от учениците включени в извадката, се доверяват на информацията предавана от учителя и съдържаща се в учебниците. Същевременно, отново по-голямата част от тях не проверяват източниците на информация(учител, учебник, други) за достоверност. От тези резултати може да се съди, че за учениците, включени в изследването учителят е и носител на епистемичен авторитет.

От проведеното интервю се установи, че по-голямата част от интервюираните деветокласници по проблеми, свързани с основни функции на учителя и взаимоотношения с него одобряват и приемат настоящите им характеристики, което позволява да се приеме, че тези фактори към момента са благоприятни за съществуване на авторитетни отношения(в различни форми) между изследваните ученици и учители.

3. Независимо от относително позитивните данни, свързани с авторитета на учителя в образованието, резултатите от осъщественото изследване провокират сериозни размисли по повод немалкия брой от изследваните ученици, които не приемат или дори отхвърлят категорично норми и правила от областите на общите и училищните конвенции и особено на основанията, с които те се аргументират. „И учителите правят така...“ като израз на личния пример(съществена основа на педагогическия авторитет), страхът от санкции(който променя характеристиките на отношенията), несправедливостта, скуката в часовете, и най-вече „не си знаят материала“ не допринасят за авторитета на учителя, мотивацията на учениците и като цяло съдействат училището все повече да губи привлекателност в очите на учениците.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

Много рядко би могло да се случи с приключването на едно проучване като естествен край на осъществен изследователски процес да се изчерпват и възможностите за по-нататъшно му развитие. Най-често, след завършване на изследването се виждат по-ясно както (не)съответствието между първоначалния замисъл и постигнатите резултати в хода на проучването, така и нови възможности или други перспективи за последващо изучаване на проблема. В този смисъл, представеното тук изследване като един от възможните начини да се подходи към изследване на авторитета в образованието е едновременно край на този конкретен процес на познание и същевременно възможно начало за нови подходи и многопосочни търсения.

Връщайки се обратно и /пре/минавайки отново по сложния, противоречив и предизвикателен път на осъщественото изследване пре/пълнено с множество концепции, идеи и схващания за авторитета от различни научни области, могат по-ясно да се посочат основните стъпки, довели до крайните резултати за авторитета в образованието.

Получените резултати(и техния анализ) от проведеното изследване дават основание да се формулират няколко основни извода като отговор на поставените в началото на проучването изследователски въпроси.

В рамките на реализираното изследване бе осъществен теоретичен анализ на теории, идеи и възгледи за авторитета в рамките на социологията и психологията като от многообразните гледни точки бяха избирани тези, които носят най-значима информация за изясняване параметрите на понятието „авторитет“ и се търсеха пресечните им точки с проблема за авторитета в образованието. В резултат на анализа, в рамките на това изследване, авторитетът се интерпретира от две основни перспективи: *първо*, като принцип на организация и функциониране на социалните общности(и проявленията в тази му роля в обществените институции), чрез който се фиксират моделите на дължимото, социално значимото и контролирано от различните общности поведение и *второ*, като социално отношение със специфични характеристики(които го отграничават от подобни нему отношения), формиращо се в хода на общуването при различни по характер дейности на хората. Изведената на тази основа типология на авторитета подпомага разбирането и анализа на авторитета в образованието.

При педагогическия анализ на авторитета в образованието бяха взети предвид проекциите на изследванията от други социални науки и познавателният интерес към

него е съсредоточен на две нива – като авторитет, делегиран от обществото на образователната институция за изпълнение на определена социална поръчка(чрез конкретни функции) и като собствено педагогическо отношение, разгръщащо се вътре в рамките на самата институция(чрез персонификация на социалните функции). За да се отговори възможно по-точно на изследователските въпроси, авторитетът в образованието бе анализиран и интерпретиран от хронологична и систематична гледни точки при отчитане на взаимовръзките между тях. В резултат бяха открити характеристиките на авторитета в образованието, изявени в педагогическото мислене и конкретизирани в образователната институция, чрез съсредоточаване на интереса върху основния професионален субект в нея и персонифициран израз на принципа на авторитета - учителя. Проучването на кризата на авторитета в обществото и нейното отражение в образователната сфера допълва разбирането за начините на функциониране на авторитета в образованието и добавя нови възможности за преодоляване на вътрешноприсъщата за педагогическите отношения(ученици и учител) кризисност.

Съществено предизвикателство пред настоящото изследване бе емпиричното проучване на авторитета в образованието, (както на етапа на неговото конструиране, така и при практическата му реализация) детерминирано от сложността, динамичната изменчивост и пределната субективност на проучваното явление. Това обуслови предпочитанието към провеждане на качествено изследване(с инструмент полуструктурирано интервю) и изследване авторитета на учителя като основен носител на авторитета на образованието през погледа на учениците(чието приемане на авторитета е доказателство за действителното му съществуване на практика). Получените резултати от проведеното емпирично изследване както по трите компонента на нормативния авторитет на учителя(легитимност, задължителност на правилата и послушание), така и свързани с учителя като източник на информация са основание да се твърди, че за по-голямата част от учениците, участвали в проведеното емпирично изследване учителят притежава/е носител на нормативен и епистемичен авторитет. Същевременно, независимо от относително позитивните данни, свързани с авторитета на учителя в образованието, резултатите от осъщественото изследване провокират сериозни размисли по повод немалкия брой от изследваните ученици, които не приемат авторитета на учителя, респективно образованието.

Образованието и учителят отдавна вече не могат да поддържат авторитета на „тайното“ знание достъпно за малцина. Те са пред очите на всички и в съвременния етап на развитие на обществото в конкуренция с много други, често по-влиятелни източници на информация и „авторитети“ оформящи възгледите и поведението на подрастващите. Ако искаме те все пак да продължат да изпълняват възможно по-ефективно възложените им от обществото социално-значими функции, то това би могло да се постига ако усилията на институцията и професионалистите в нея се концентрират върху постоянно демонстриране на висока професионална компетентност, отразяваща своевременно бързо настъпващите промени както в изискванията на обществото, така и в потребностите, очакванията и интересите на подрастващите.

Основни приноси на дисертационния труд

1. На базата на осъществен теоретичен анализ и емпирично изследване са систематизирани и обогатени водещи класически и съвременни идеи от социалните(социология, психология, педагогика) науки за същността и проекциите на авторитета в образователната практика.
2. Очертани са отношения и зависимости, свързани с позициите учител-ученик, отразяващи наличието на авторитет или липсата на такъв в образователната практика.
3. Набелязани са „конфликтни точки“ във взаимодействията учител – ученик, свързани с динамиката в проявленията на авторитета.

Публикации по темата на дисертацията:

1. Косева, М. Изследователски подходи към проблема за авторитета. В: *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет по педагогика*, том 83, УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 1994.
2. Косева, М. Авторитетът в релационна перспектива. *Стратегии на образователната и научната политика*, 1997/2.
3. Косева, М. Авторитетът на учителя – между ролята и личността. В: *Педагогиката и социалната работа през XXI век – предизвикателства и перспективи*. УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 2016.